

HUMANISTICKE STUDIJE

11 | 2022

UNIVERZITET
DONJA GORICA

ČASOPIS HUMANISTICKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednik broja
„Evropa i granice države“:
Ilija Vujačić

Redakcija:
1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Ilija Vujačić (Podgorica);
3. Dragica Vujadinović (Beograd);
4. Milan Podunavac (Podgorica);
5. Cirila Toplak (Ljubljana);
6. Mirjana Maleska (Skoplje);
7. Asim Mujkić (Sarajevo).

Savjet:
1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Viljam Smirnov (Moskva);
9. Rudi Rizman (Ljubljana);
10. Alpar Lošonc (Novi Sad);
11. Vesna Kilibarda (Podgorica);
12. Stefano Bianchini (Bologna);
13. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
14. Ratko Božović (Beograd).

Sekretar: Predrag Zenović

Dizajn: Mile Grozdanić

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Sonja Živaljević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2022.

SADRŽAJ

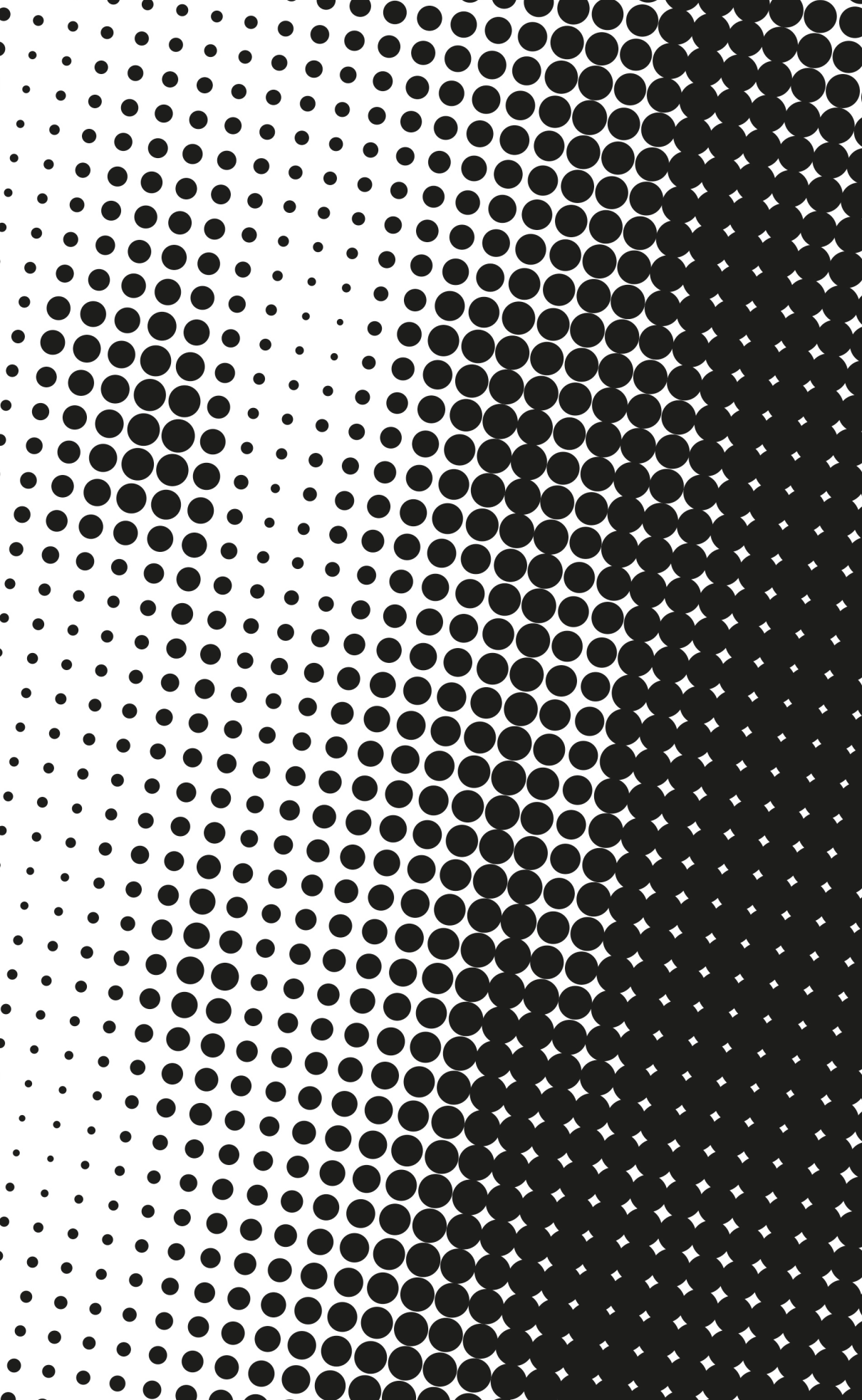
DRAGAN K. VUKČEVIĆ Uvodna riječ
glavnog i odgovornog urednika /5/

DIO I TEMA BROJA: Evropa i granice države
MILAN PODUNAVAC Evropa to može bolje — o mogućnostima
konstitucionalizacije Evrope / EU /9/
MILENA ŠOFRANAC LJUBOJEVIĆ Bregzit: pravne posljedice /17/
DEJAN VUKIĆ Otvorena pitanja granica na prostoru
Zapadnog Balkana u kontekstu regionalne stabilnosti i
saradnje, bezbjednosti i evropskih integracija /31/

DIO II STUDIJE
DRAGICA ŽUGIĆ Strategije motivisanja i metode razvoja
kritičkog mišljenja u nastavi stranih jezika /55/
VELIBOR ZOLAK Kako je nastajao „Grad teatar — Theatre City
Budva” — studija slučaja jednog kulturno-umjetničkog festivala /67/

DIO III PRIKAZI
ILIJA VUJAČIĆ Osvrt na naučno djelo akademika Đorđa Borozana /93/
Vinčenco Čikeli, *Sociologija kosmopolitizma*, Humanističke studije
Univerziteta Donja Gorica, Podgorica, 2021. (Filip Jovanovski) /101/
Rišard Kapuščinjski, *Fudbalski rat*, Samizdat B92, 2019.
(Luka Rakojević) /105/

DIO IV IN MEMORIAM
Ljubinka Trgovčević (1948–2022) (Predrag Zenović) /111/

Evropa to može bolje O mogućnostima konstitucionalizacije Evrope / EU

Rad se bavi odnosom demokratije i ustavnosti u kontekstu savremenog iskustva Evropske unije. U tekstu koji je objavljen prije pet godina Habermas sa rezignacijom utvrđuje osobiti zastoj i krizu u raspravama o Evropi/EU. Kolonizacija javnog polja, ograničeni domašaji „građanstva”, dominacija tehnokratskog etosa. Diter Grim se uključuje u ovu raspravu obimnim tekstom koji traga za odgovorom na pitanje „treba li Evropi ustav”. Grim raspravu otvara temeljnim pitanjem o konstituentu ustava i razlici između „konstitutivne moći” (pouvoir constituant) i konstituirajuće moći (pouvoirs constitutes). Etjen Balibar (Mi, građani Evrope) pomera raspravu iz polja konstitucionalne teorije ka demokratiji. Njegova kanonska knjiga predstavlja jedan od najsnažnijih poziva za reutemeljenjem (evropske) demokratije. Rad Hansa Vorlendera (Višestruki konstitucionalizmi Evrope) jedan je normativni pokušaj da se razreši ova antinomija. Budućnost je, sumira autor, u misaonim i akcionim inicijativama, oblikovanju alternativne „hegemonijske strategije” u čijem će središtu biti zahtev za reutemeljenjem ustavne demokratije.

Cljučne riječi: konstitucionalizam, demokratija, ustav, Evropska unija, Evropa

Naslov ovoga teksta posudio sam iz intervjua koji je Tomas Majer (Thomas Meyer), glavni urednik časopisa Neue Gesellschaft, vodio sa Jirgenom Habermasom, vodećim filozofom političke ljevice. U tekstu koji je objavljen prije pet godina Habermas sa rezignacijom konstatuje izraziti zastoj i krizu u raspravama o Evropi / EU. Kolonizacija javnog polja, ograničeni domašaji „građanstva”, dominacija tehnokratskog etosa. Habermas to čini s dobrim razlozima. U teorijskom i normativnom značenju pripada školi „Evropljana” koji su otvorili najznačajnija pitanja o konstitucionalnim i političkim temeljima evropskog poretka, tragajući za pretpostavkama „zajedničkog horizonta značenja” (evropski ustavni patriotizam); razlozima njegovog utemeljenja (odgovor na negativno nasljeđe totalitarizma dvadesetog vijeka), osnovnim vrijednostima na kojima se utemeljuje (konstitucionalna demokratija, solidarnost, pluralizam). Habermas je u središtu konstitucionalnih rasprava i sporova o ustavnom identitetu i integracijskim funkcijama ustava

* Milan Podunavac, Univerzitet Donja Gorica, Humanističke studije, milan.podunavac@udg.edu.me

(kontestacija s Diterom Grimom); mogućnostima konstitucionalizacije Evrope i razvojnim putevima i višestrukim konstitucionalizmima Evrope (Vorlander); pretpostavkama utemeljenja „evropske ustavne kulture” (Haberle).

U temelju rasprava o evropskom ustavu je „Projekt ustava Evropske unije” koji je sredinom devedesetih godina prošlog vijeka (1993) formalizovao Institucionalni komitet Evropskog parlamenta. Diter Grim se uključuje u ovu raspravu obimnim tekstom koji traga za odgovorom na pitanje „treba li Evropi ustav”. Grim raspravu otvara temeljnim pitanjem o konstituensu ustava i razlici između „konstitutivne moći” (*pouvoir constituant*) i konstituirajuće moći (*pouvoirs constitutes*). Samo prve norme potiču od suverena (konstituenta) i obavezuju državnu vlast. Norme koje potiču od naroda i usmjerene su prema državnoj vlasti drugo su ime za ustav. Ustav, otuda, mada po prirodi pravni akt, usmjeren je dominantno ka normativnoj integraciji društva. Osnovu ove integracije čini široki društveni konsenzus koji odgovara na temeljno pitanje „ko smo” i „zašto smo zajedno” i u osnovi je ustavnog identiteta političke zajednice. Ove bitne poveznice nedostaju Evropskoj uniji. Institucije EU nemaju legitimaciju evropskog naroda nego samo evropskih vlada. Ova bi se legitimacijska slabost dala nadomjestiti na način da EU dobije ustav. Međutim, da bi se uspostavio ustav EU bilo bi nužno uspostaviti evropski narod, što bi tražilo da se EU uspostavi kao država. I tu za Grima nastaju problemi. Uspjeh nekog ustava ne zavisi samo od njegovog sadržaja, već i od postojanja njegovih izvanustavnih pretpostavki. Ustavnim i demokratskim oblicima potrebna je „ustavna i demokratska supstanca”. Deficit „demokratske supstance” izražava se u nepostojanju evropskih stranaka, evropske javnosti, evropske političke kulture. Ipak, ključni razlog ovoga deficita je u višejezičnosti Evropljana. Svi ovi razlozi uzrokuju da se politički diskurs i javno polje završava na granicama nacionalnih država. Ovi se deficiti ne mogu otkloniti institucionalnim mehanizmima. Politički učinci tako ostaju na granicama „nacionalnih ustavnih država”. Sve snažniji proces resuverenizacije u velikoj mjeri ide u prilog Grimovim argumentima.

Odgovor Habermasa na Grimovu argumentaciju počiva na sljedećoj grupi argumenata. Habermas prihvata argument Grima o demokratskom deficitu EU, ali ne i da bez evropskog naroda nema ni evropskog ustava. Odgovarajući na problem evropskog javnog polja i zajedničkog oblikovanja volje građana EU, Habermas utvrđuje da forma demokratskog građanstva oblikuje osobitu formu socijalne solidarnosti i komunikacijske konstelacije koje su sastavni dio ovoga procesa. Kolektivni identitet nezavisan je od etničke homogenosti koja je u temelju ustavne nacionalne države. Ono što Grim vidi u nacionalnom identitetu kao integracijskoj osi ustavne nacionalne države, Habermas supstituira formom demokratskog oblikovanja volje (demokratsko građanstvo). Habermas, otuda, argumentuje da ustavna država obezbjeđuje normativnu integraciju demokratskom

participacijom i statusom državljana, ali ne i zadatim supstratom etničkog porijekla.

Grimovu argumentaciju u osnovi osnažuje i Mišel Rozenfeld u kanonskoj studiji o ustavnom identitetu. U obimnom radu *Ustavni identitet (Constitutional Identity)* Rozenfeld u okviru jedne razvijenije teorije konstitucionalizma identifikuje u okviru savremenih političkih društava pet modela ustavnog identiteta (njemački, francuski, američki, španski i model Evropske unije). Osnovna razlika između njemačkog i francuskog modela izražava se u razlici u razumijevanju konstrukta nacije. Dok je francuski model ukorijenjen u cjelini *demos*, njemački model je definisan u formi etniciteta, u *etnosu*. Francuski model oblikuje se u jednom konstitucionalno-demokratskom modelu samovladanja. Njemački model, pak, nosi snažnu komunitarnu i šmitijansku usmjerenost, njega konstituše specifična zajednica definisana u etničkim, kulturalnim, religijskim, lingvističkim, istorijskim i geografskim specifičnostima. U njemačkoj tradiciji nacija je zajednica usuda (*schichalgemeinschaft*). *Etnos* je ona predustavna instanca (konstituens) koja determiniše kome ustav pripada, koji su ciljevi ustava i na koji se način kolektivna volja etnosa realizuje. Za razliku od francuskog republikansko-demokratskog modela, njemački model je podjednako moguć u demokratskim i nedemokratskim režimima moći. Urluh Projs je, da dodamo, u kanonskom radu o konstitutivnoj moći osnivačkih ustava istočne Evrope, pokazao da poreci zasnovani na etničkoj konstrukciji konstitutivne moći i ne trebaju ustav. O tome sam detaljnije pisao u obimnom radu posvećenom konstitutivnoj moći u osnivačkim ustavima.

Američki model bliži je francuskom nego njemačkom. Ključna razlika je u sljedećem: dok francuski model pretpostavlja postojanje nacije kao predustavne moći, dakako, u republikanskom značenju zajednice građana, koji žive na istoj teritoriji i pod vlašću su istih zakona, u konstrukciji američkog konstitucionalizma ustav je taj koji oblikuje podjednako poredak i političku zajednicu (naciju). Politička formula „WE the People” daje sva tri odgovara na kojima politička zajednica počiva: ko je konstituens ustava; šta legitimizuje političku vlast; i, kako objašnjavamo povjerenje prema zakonima zemlje.

Rozenfeld izdvaja španski model, otvarajući pitanje ustavnog identiteta u složenim multikulturalnim društvima. U osnovi ove normativne strategije je aspiracija da se uspostavi ravnoteža između španskog nacionalnog identiteta i razumne mjere etničke autonomije (Baski, Katalonci). Pokazalo se da ovom ravnotežom nije lako upravljati.

Evropski model je prvi transnacionalni model koji se razlikuje od analiziranih nacionalnih modela, mada u određenim segmentima ima obilježja francuskog modela (nadmoć *demos*a nad *etnosom*); američkog (ustav kao instrument oblikovanja „evropske nacije,“) i španskog (uspostavljanje jednog multietničkog modela, koji pretpostavlja posebnu formu koegzistencije evropskih naroda i uspostavljanje posebnog tipa konacionalnog identiteta). Međutim, uspostavljanje i funkcionisanje samosvojnog evropskog identiteta ima još jednu

strukturnu poteškoću. Osnovno je polazište autora da konsenzualni učinci ustavnog identiteta zavise od socijalne i kulturalne ukorijenjenosti u širem okruženju, koje Rozenfeld definiše pojmom ekstra-ustavnog identiteta. Za razliku od nacionalnih konstelacija, evropska „postnacionalna” konstelacija ove pretpostavke nema. Teorijske i normativne kontestacije koje smo izložili upravo to pokazuju.

Rad Hansa Vorlendera (*Višestruki konstitucionalizmi Evrope*) jedan je normativni pokušaj da se razriješi ova antinomija. Vorlenderova studija napisana je nakon neuspješnog pokušaja da se donese evropski ustav. Berlinska izjava (2007) povodom 50. godišnjice EU pojam ustava više ne spominje. Ono šta čini, pak, poseban kvalitet ove studije je pomjeranje analize ka pojmu *ustavne kulture*. Neuspjeh u donošenju ustava nije, dakle, samo rezultanta nepovoljne političke dinamike u Francuskoj, Holandiji, Velikoj Britaniji i Poljskoj, već je u osnovi uzrokovan dubljim razlikama u ustavnim kulturama ovih zemalja. U ključnim evropskim zemljama (Engleska, Francuska, Njemačka) razvojni putevi konstitucionalizma su različiti. Mada nemaju pisani ustav, Englezi su uvjereni da imaju ustav. Politička memorija o ustavu seže u 13. vijek (Magna Carta Libertatum) i nastavlja se u jednoj dugoj konstitucionalnoj istoriji i dokumentima ustavnog značaja koji su donijeti (Petition of Rights, Declaration of Rights itd.) i koji imaju kvazikonstitucionalni značaj, kako je govorio Dajsi, u sistematskom radu (Jurisprudencija). Dakako, sastavni dio „drevnog ustava” je i cjelokupno običajno pravo. Nasuprot tome, Francuzi imaju jednu konstrukcijsku koncepciju ustava koja ima oslon u Sjejsovom konstruktivnom nacije. Nacija je ključna predustavna jedinica u francuskoj konstitucionalnoj tradiciji, pa je ustav nije morao naknadno konstituisati. Suverenost francuske nacije izražava se u suverenosti francuskog zakonodavca (*volonte general*) i francuskih zakona. Konstrukciju o suverenosti ustava koji utemeljuje poredak i političku zajednicu razvila je američka konstitucionalna tradicija, artikulišući ideju ustavne demokratije koja je istovremeno okvir oblikovanja opšte volje (legitimnost), ali i instrument ograničavanja političke vlasti i garancija ljudskih prava.

Polazeći od ovih opštih premisa različitih konstitucionalnih tradicija i ustavnih kultura, Vorlender razlikuje tri osnovna tipa ustava u savremenim političkim društvima. Prvi je *istorijsko-evolucionni*. Ustavi se stvaraju u dugom istorijskom procesu; njihove regulacije počivaju na običajima i konvencijama. Engleska je paradigma ovoga tipa ustava. Engleski ustav je politički ustav; on je podvrgnut stalnim promjenama kojima legitimitet daje suveren — engleski parlament. Drugi tip je *racionalno-voluntaristički*. Ustav je konstrukcijski (ugovorni); njemu život daje ustavotvorna vlast (nacija). Francuska je paradigma ove ustavne tradicije. Treći tip ustava je *racionalno-juridički*. On ima izvorište u američkoj konstitucionalnoj tradiciji. Ustav je taj koji konstituiše jedinstvo političke zajednice, poredak i povjerenje u zakone. Njemački ustav (Osnovni zakon) izrastao je na pretpostavkama i pod uticajem ove (američke) tradicije. Uz sve ove razlike

moguće je identifikovati elemente konvergencije ovih ustavnih tradicija. Tako je engleski sistem implementirao neke elemente evropskih konvencija o ljudskim pravima, ograničavanju suverenosti parlamenta. Francuski se sistem Pete republike, pak, u nekim elementima približio juridičko-racionalnom konstrukt Njemačke (ustanovljavanje Pravnog vijeća, koje je neka forma ustavnog suda). Sve to upućuje da se pravnoj snazi ustava daje sada veća moć.

Pojam *ustavne kulture* (*evropska ustavna kultura*) centralna je osa kapitalnog rada Petera Haberlea (*Ustavna država*). Koncept ustavne države Haberle oslanja na dvojicu ustavnih pisaca tridesetih godina, Rudolfa Smenda i Hermana Helera. Prvom duguje polazište o „temeljnim vrijednostima kao kulturnom sistemu”; drugom tezu o nacu o državi kao kulturnoj zajednici. Podsjećam da je Herman Heler jedan od tri velika ustavna teoretičara (Helze, Šmit, Heler) koji učestvuju u debati o opravdivosti ustavnog puča u Pruskoj. Ustavna država obilježena je vrijednostima ljudskog dostojanstva kao kulturno-antropološkom premisom, suverenitetom naroda, diobom vlasti, temeljnim pravima i tolerancijom, nezavisnim sudstvom i političkim pluralizmom. Ona u sebi sažima elemente pluralističke demokratije i otvorenog društva. Haberle demonstrira jednu republikansku konstrukciju ustavne države koja se izražava u tri ključna segmenta. Prvi, kako smo već naznačili, čini „kulturnoantropološka premisa”. Ona naprosto potvrđuje da su u ustavnoj državi naznačili da su građani i njihovo ljudsko dostojanstvo kulturnoantropološka pretpostavka države, građani su ti koji sami sebi daju ustav. Ustav je neka vrsta pakta (ugovora) koji građani sklapaju svi sa svima. On se približava onome što Lok označava ugovorom svih sa svima; u političkom značenju to je drugo ime za Kantov *pactum unionis civilis*. Konstitucija države znak je političke zrelosti naroda. Ova vrsta osnivačkog pakta izražava se u „republikanskom područnom trojstvu” (privatno, javno, država) koje ustavnu državu približava političkom idealu „res publike” i čini je pozitivnom u vrijednostima „javne slobode”, „javne dobrobiti”, „javnog prava”, onoga snopa vrijednosti koji klasična političke teorija označava pojmom „salus populi”. Republikanska osa ove koncepcije se posebno izražava u načinu kako Haberle definiše odnos ustava i države. Nema, smatra Haberle, predustavne moći ustava. Ustav prethodi i konstituise državu (poredak). Argumentacija je sažeto sljedeća: ako sva državna vlast proizilazi od građana, u „zajednici građana”, ne ostaje prostor za ekstrakonstitucijsku i predkonstitucijsku državnu vlast. Ustav, zaključuje Haberle, treba misliti prije države, ma koliko ona bila važna.

Ova „proširena koncepcija ustava” u značenju kako je ostavlja Monteskeje, dodatno se reflektuje u pitanju „ima li Evropa ustav”. Sažeto, odgovor Haberlea je sljedeći: Evropa / Evropska unija još uvijek nije država u klasičnom značenju ustavne države; riječ je o *ansamblu segmentarnih ustava i Evropskoj uniji kao nastajućoj ustavnoj zajednici posebne vrste*. Osnovnu osu ovako razumijevane koncepcije čine ustavne pretpostavke „unijskog državljanstva”, temeljna prava

kao opšta načela prava zajednice, evropska javnost i evropska ustavna kultura. Evropa, utvrđuje Haberle, nezavisno od razlike u ustavnim tekstovima i konstitucionalnim tradicijama, živi bar *pet elementa pravne kulture* koji utemeljuju njezin identitet. Prvi svakako čini duga istorija utemeljenja prava izražena u doprinosima Grčke, Rima i hrišćanstva. Grčka daruje Evropi politički ideal poretka koji oblikuju građani svojom participacijom (demokratija); Rim joj je podario ideju imperije (poretka); hrišćanstvo ideju moraliziranja (potrebe za opravdanjem) političke moći. Elemente evropske pravne kulture treba takođe tražiti u velikim kodifikacijama, ideji jurisdikcije vezane za pravo i zakon, političku formulu podjele vlasti, garancijama vjerskih sloboda, pluralnosti i jedinstva (pluralnost nacionalnih kultura je dio evropskog identiteta) i na kraju posebnoj formi univerzalnosti i partikularnosti.

Etjen Balibar (*Mi, građani Evrope*) pomjera raspravu iz polja konstitucionalne teorije ka demokratiji. Njegova kanonska knjiga predstavlja jedan od najsnažnijih poziva za reutemeljenje (evropske) demokratije. Konstrukt „organizacija građanstva” koji Balibar izjednačava sa grčkim pojmom politeje označava se kao sažetak protivrečnosti koji od konstrukcije novoga tipa, koja nije ni federalna ni nacionalna ni imperijalna, stvara neku formu „nužne nemogućnosti” Evrope. U središtu ovako razumijevanog političkog diskursa koji je u velikoj mjeri odgovor na globalni populistički val je pitanje: „Šta je danas narod”, šta je narod u Evropi. Balibar nas uvodeći u raspravu pojam „pozitivnog populizma”, opominje da u jednoj, često prenatrpanoj i jednostranoj kritici populizma (populizam jednako desni radikalizam) zaboravljamo da nas populizam na jedan negativni način opominje gdje je izvorište demokratije (narod, populus). Demokratija je najsnažniji plod zrelog političkog prosvjetiteljstva. Sve od zrelog političkog prosvjetiteljstva odgovor na pitanje šta opravdava političku vladavinu i kad joj se valja suprotstaviti ima samo jedno ime, a to je demokratija. S pravom će Robert Dal, jedan od najznačajnijih teoretičara demokratije u jednom od svojih posljednjih radova (*O demokratiji*) utvrditi da su sve države *poliarhije* (*umjerene liberalne demokratije*) ili to nastoje da budu. Demokratija je postala univerzalni legitimacijski obrazac, pobijedila je sve svoje protivnike, podjednako stare i nove. Balibarov poziv na reutemeljenje demokratije je neka vrsta poziva da se odgovori na sve raširenije nepovjerenje prema demokratiji i uzlet autoritarnih režima moći i „neprijatelja demokratije” (populizam, nacionalizam, demagogija, plutokratija). Dodatno, rat na tlu Evrope je ubrzao procese *dekonstitucionalizacije i demokratske dekonsolidacije Evrope*. Rat je, da podsjetim na možda najbolji rad napisan o političkim učincima imperijalne politike (B. Konstan, *O duhu osvajanja i uzurpacije*), najgore stanje u kome se jedno društvo može naći. Rat razara svaku formu socijalne sigurnosti, neprijatelj je slobode, majka je svake vrste unutrašnje i spoljnje tiranije. Mir je univerzalna vrijednost modernih nacija. Samo u miru mogu da se grade političke ustanove i njeguju javne slobode. Na način kako je u eseju

o drugom rimskom kralju Numi Pompiliusu pisao Plutarh. Numa Pompilius je izgradio i uveo u život gotovo sve republikanske ustanove. Odgovor na pitanje kako je to mogao je sljedeći: vrata mira u njegovo vrijeme su bila otvorena 43 godine, a vrata rata isto toliko zatvorena. Ovaj negativni okvir dodatno osnažuje Balibarov poziv da Evropa postane „gradilište demokratije” i „gradilište građanstva”. Izgradnja Evrope kao nove političke zajednice pretpostavlja izumevanje jedne demokratske forme koja prevazilazi suprotstavljanost nacionalnog suvereniteta i već uveliko fiktivnog „kontinentalnog hegemonizma” lišenog uporišta u demokratiji. Ona (Evropa) traži jedan prošireni pojam ustava u Monteskieovom smislu (isto Haberle), političko-društveni režim, nehijerarhizovanu istorijsku cjelinu individualnih i kolektivnih prava, oblika predstavnštva, instanci i odgovornosti, u kojoj jedna vlast obuzdava druge, nisu u stanju zamisliti „evolutivni pojam ustava”, po ugledu na Gramšija, naime, ustrojstvo koje bi u isti mah bilo i načelo otvorenosti prema sopstvenom preobražaju i prevazilaženju izvlačeći iz samog društvenog sukoba kriterijume opšteg interesa. Izvorište ovog raširenog nepovjerenja prema demokratiji je u dubokom nepovjerenju u učešće naroda u politici i njegovo uplitanje u javne poslove. Sažeto, nema kolektivnog bavljenja politikom bez javnih struktura, a ovih potonjih, kao i države u Evropi bez masovne politike u svim njenim oblicima, od najvidljivijih do onih najtananijih. San je svih, pa i evropskih birokrata, politika bez „politike” u najrobusnijem značenju (učesća); zamjena politike tehnokratskim konstrukcijama proizvodnje konsenzusa, upravljanja konfliktima, mehanizmima stabilokratije; razblažavanjem originalnog značenja demokratije (demokratija sa adjektivom). Nov polet demokratskom procesu ne mogu udahnuti pobožni govori o „građanskoj svijesti”, „postnacionalnosti”, „evropskim projektima”. Budućnost je u misaonim i akcionim inicijativama, oblikovanju alternativne „hegemonijske strategije” u čijem će središtu biti zahtjev za reutemeljenjem ustavne demokratije. Uski krevet koji nevoljko dijele dva narogušena supružnika (konstitucionalizam i demokratija) traži novo čitanje. Ovaj traktat je mali doprinos tome.

Milan Podunavac

EUROPE CAN DO IT BETTER: ON THE POSSIBILITIES
OF THE CONSTITUTIONALISATION OF EUROPE / EU

The paper deals with the relationship between democracy and constitutionality in the context of the contemporary experience of the European Union. In a text published five years ago, Habermas resignedly identifies a particular deadlock and crisis in discussions about Europe/EU. The colonisation of the public sphere, the limited reach of „citizenship”, and the dominance of the technocratic ethos. Dieter Grimm joins this discussion with an extensive text that

seeks an answer to the question „does Europe need a constitution”. Grimm opens the discussion with a fundamental question about the constitution’s constituents and the difference between „constituent power” (*pouvoir constituant*) and constituting power (*pouvoirs constitués*). Étienne Balibar (*We, the people of Europe*) moves the discussion from the field of constitutional theory to democracy. His canonical book represents one of the strongest calls for the re-establishment of (European) democracy. Hans Vorländer’s work (*The Multiple Constitutionalisms of Europe*) is a normative attempt to resolve this antinomy. The future, the author summarizes, lies in thought and action initiatives, shaping an alternative „hegemonic strategy” in the center of which will be the demand for the re-establishment of constitutional democracy.

Key words: constitutionalism, democracy, constitution, European Union, Europe